

MÂNİ TARZINDAKİ UYGUR HALK KOŞAKLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

A study About Uyghur Folk *Koşaks* in *Mani* Type

Adem ÖGER*

Özet

Uygur Türklerinin sözlü ve yazılı edebiyatı içinde, halk koşakları önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar gerek konu gerekse şekil özellikleri bakımından çok çeşitlidir. Bildirimizde, Uygur halk koşakları hakkında genel bir bilgi verecek, daha sonra da halk koşakları içinde mühim bir yere sahip olan mani tarzındaki koşakları şekil, içerik, işlev bakımından; yaratım ve aktarım bağlamlarını da göz önüne alarak inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Mâni, Koşak, Sözlü Edebiyat, Uygur.

Abstract

The Folk *Koşaks* have an important place within the oral and written literature in Uighur Turks. These *koşaks* are varying in terms of their issues and forms. In our paper, we will give general information about Uighur Folk *Koşaks* and later we will analyze the *koşaks* in *mani* type, which have an important place in folk *koşaks*, in terms of form, content and function by considering the creation and sustainability aspects.

Key Words: *Mani*, *Koşak*, Oral Literature, Uighur.

Uygur Türkleri, sözlü ve yazılı edebiyat alanında köklü bir geçmişe ve geleneğe sahiptir. Bu edebî ürünler içinde halk koşakları da önemli bir yer tutmaktadır. Uygur halk koşakları, halkın hayatını çeşitli yönleriyle yansıtmaları; kısa ve duygu yüklü olması nedeniyle halkın hafızasında yer etmiş en yaygın ve sevilen türlerden biridir.

Uygur Türklerinin “koşak” olarak adlandırdığı kavrama, Azerbaycan Türkleri “goşma”, Türkmen Türkleri “dörtleme”, Kazak Türkleri “şuvmak türü”, Kırgız Türkleri “tört sap”, Özbek Türkleri “koşık”, Başkurt ve Tatar Türkleri “dürtyullık (şiğir)”¹ Çuvaş Türkleri de “takmak” demektedir.²

“Koşak; *koşmak*, *koşuk*, *koşaş* gibi konuşma ve yazı dilinde çeşitli söyleyiş şekilleri olan; düzgün, kafiyeli sözlerin belirli bir ölçü ve ahenk içinde bir araya gelmesi”³ olarak tanımlanmaktadır.

“Koşaklar, hacim itibarıyla kısa ve yoğun olmakla birlikte, belirli bir düşünce veya durumu kendine has söyleyiş özellikleriyle ifade eder. Koşaklar, her türlü konuyu işlemesi, lirizmi, sosyal hayatla olan ilişkisi, çeşitliliği, bedii kuruluşunun güzelliği ve halk tarafından çok beğenilmesi gibi özellikleriyle Uygur folklorunda önemli bir yer tutmaktadır.”⁴

Divanü Lügat-it-Türk'te “koşuğ: *şiiir*, *kaside*”⁵ olarak geçen “koşak” kavramı, Uygur Türkleri arasında belli bir nazım şekli veya nazım türü için değil, halk şiirinin geneli için kullanılmaktadır. “Ezgili

* Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

¹ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1991, s. 502-503.

² Çuvasko-Russkiy Slovar/Çıvaşla-Vırısła Slovar, Moskova, 1961.

³ Tursunay Sakim, “Uygur Halkının Muhabbet Koşakları”, II. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri (7-9 Mayıs 1985), Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Eskişehir 1985, s. 295.

⁴ Tursunay Sakim. agm., s. 295.

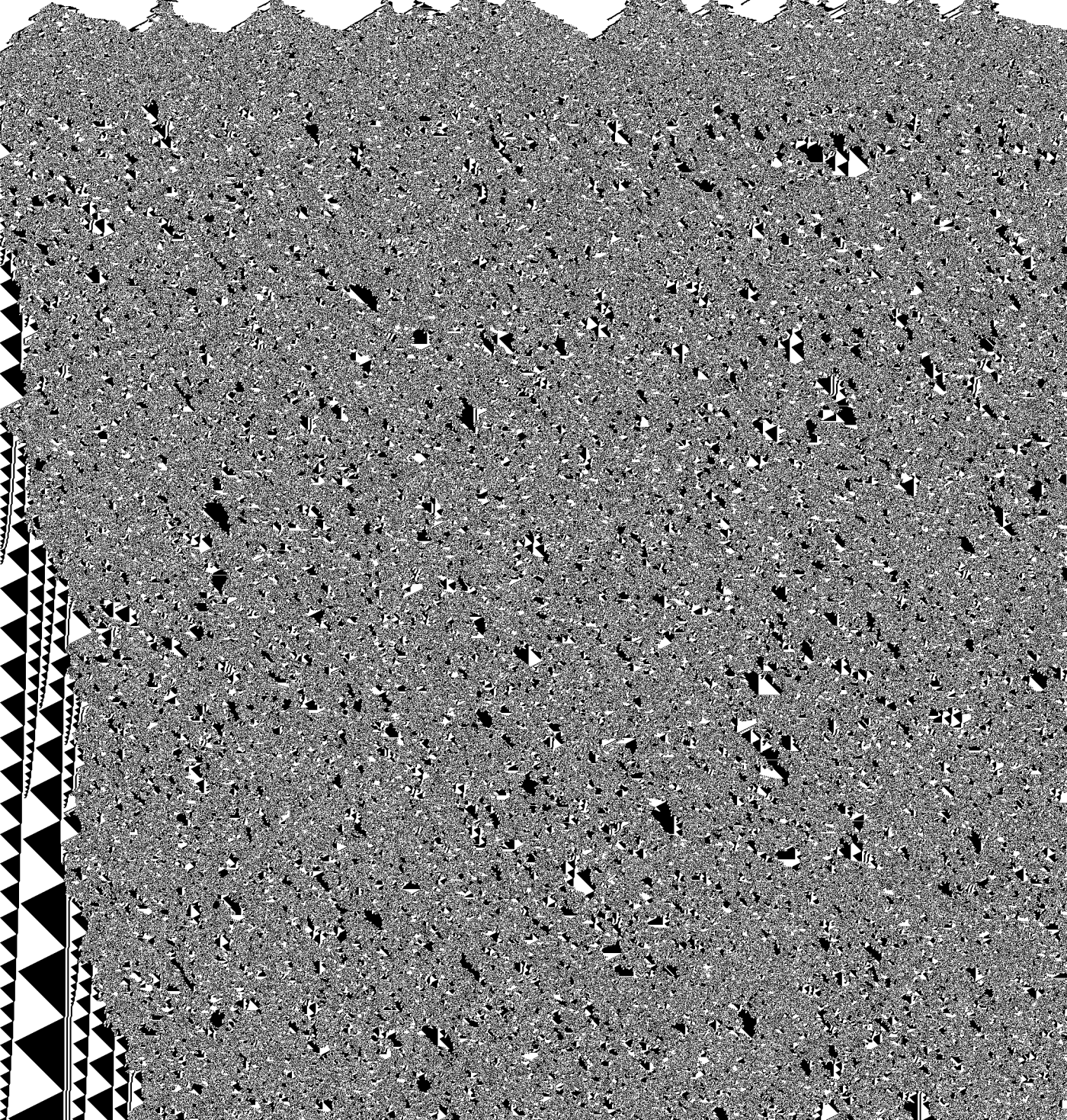
⁵ Besim Atalay, Divanü Lügat-it Türk Tercümesi, C. I, TDK Yayınları, Ankara 1992, s. 376.

söylenin söylenmemesi durumuna göre kosaklar, nahsa, hevrit ve kosak olarak sınıflandırılrsa da bunlar

“Halk edebiyatının, gelenek ve göreneklerle sıkı sıkıya bağlantılı olduğu ve bu edebiyat ürünlerinin çeşitli icra ortamlarında ifade buldukları göz önüne alındığında, koşakların da bu tür ortamlarda doğdukları ve yayıldıkları anlaşılır. Bu açıdan bakıldığında, *Novruz* bayramı eğlenceleri, *olturuş* adı verilen ve kış aylarında eğlenip vakit geçirmek üzere düzenlenen sazlı-sözlü toplantılar (meşrepler), *kök meşripi* denilen hasat merasimleri, mevsimlere göre kutlanan *gül suruh*, *kırmızı gül*, *bahçe*, *kavun bayramı* gibi bayramlar ve çeşitli *meşreplerle toylar*, bu icra ortamlarının en yaygın olanlarıdır.”¹⁰

Uygur halk koşaklarının genel özellikleri ile ilgili bilgi verdikten sonra, makalemizin asıl konusunu oluşturan mani tarzındaki Uygur halk koşaklarını incelemek yerinde olacaktır.

Uygur halk koşakları içinde, mani tarzındaki koşaklar önemli bir yer tutmaktadır. Mani söyleme

Su bolsa suzuk bolsa
Érikta ékip tursa
Aşık bilen meşuklar
Yan hoşna yékin bolsa

*Su olsa, temiz olsa
Arkta akıp dursa
Âşık ile mâşuklar
Birbirine yakın olsa (Rahman: s. 144)*

Yagliğimni yudurdum
Bağka alma yaydurdum
Aran tapkan yarimni
Karakçığa aldurdum

*Mendilimi yıkattım
Bağa elma serdirdim
Zor bulduğum yârimi
Hayduda aldurdım (Rahman: s. 151)*

Karlığaç kara bolur
Kaniti ala bolur
Yariñ bivapa bolsa
Béşiñga bala bolur

*Kırlangıç kara olur
Kanadı ala olur
Yârin vefasız olursa
Başına bela olur (İsmael: s. 389)*

Ürükler pişip kaptu
Tüvige çüşüp kaptu
Ay yüzlük léven yarim
Çüşümge kirip kaptu

*Erikler odu
Dibine düştü
Ay yüzlü güzel yarim
Düşüme girdi (İsmael: s. 390)*

Yarimniñ éti Ayhan
Aña köyidu bu can
Köymisemmu köymeyttim
Micez-hulki bek obdan

*Yârimin adı Ayhan
Ona yandı bu can
Yanmasam yanmazdım
Huyu pek güzel (İsmael: s. 480)*

Bağ içide bostanlar
Yaşiripmu gül tallar
Yar derdide köp yağlap
Ékip ketti bu canlar

*Bağ içinde bostanlar
Yeşerip taze dallar
Yâr derdinden çok ağlayıp
Akıp gitti bu canlar (İsmael: s. 481)*

Yar boyini körsetti
İçim ot tolup ketti
İşik oti yamanken
Yürekni kavap etti

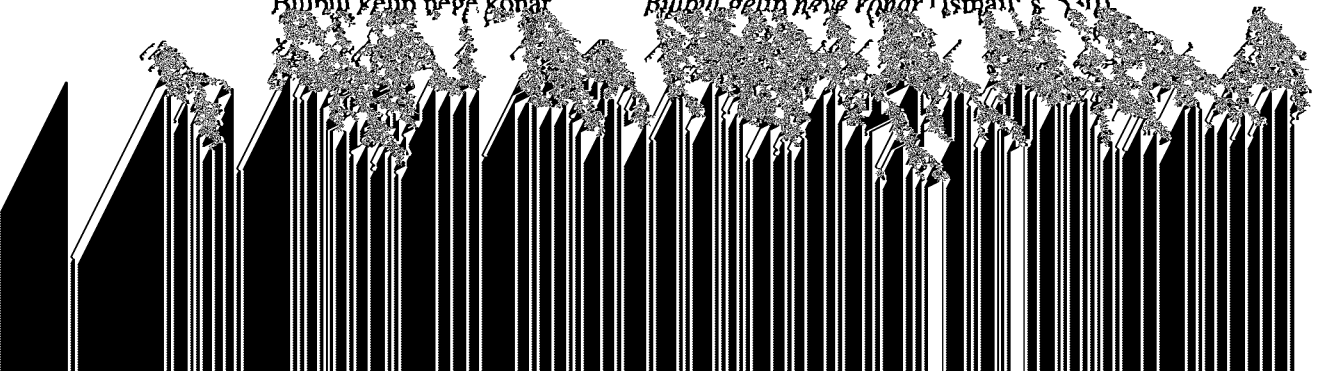
*Yâr boyunu gösterdi
İçim ateşle dolup gitti
Aşk ateşi kötüymüş
Yüreğimi kebab etti (İsmael: s. 482)*

Aymidu, aylarmidu
Ayğa bulut daldimidu
Yar yiraktim kelgüçe
Akkan yeşim deryamidu

*Ay mıdır aylar mıdır?
Aya bulut daldı mı
Yâr uzaktan gelince
Akan yaşım derya mıdır? (İsmael: s. 492)*

Bu çınar igiz çınar
Çıkmañ yarim, şahi sunar
Şahi sunğandin kéyin
Bulbul kelin neye konar

*Bu çınar yüksek çınar
Çıkma yârim, dalı kırılır
Dalı kırıldıktan sonra
Bulbul eelin neye konar (İsmael: s. 530)*

Adem Öger

Mani tamadeli Tizun halle Jeeaklawa da birural duwan lam dila qatira gillawis ad

Yoksulluk, ağır vergi yükü, Uygur Türklerine yapılan zulüm ve buna bağlı olarak da halkın zenginlere ve sermaye sahiplerine duyduğu öfke, mani tarzındaki koşaklarda işlenen bir başka konudur. Örneğin;

Bayniñ hotuni Ayşek
Bayğa salidu çuşek
Biz bilen nime kari
Soğakta muzlisak ölsek

*Zenginın karısı Ayşek
Zengine yazdı yatak
Bize ne yararı var
Soğukta buz tutup ölsek (Rahman: s. 105)*

Bayniñ kızı Aysare
İti bilen avare
Kembeğelniñ baliliri
Açlıktın kılar nale

*Zenginın kızı Aysare
Köpeğiyle avare
Yoksulun çocukları
Açlıktan eder nale (Rahman: s. 105)*

Pomişşikte şepket yok
Bizler tola dert tarttuk
Béşimrzdin ketmigen
Kamça bilen kulpet dok

*Ağada şefkat yok
Bizler çok dert çektik
Başımızdan gitmeyen
Kamçı ile külfet var (İsmael: s. 450)*

Buğdayni orup bağlap
Kilduk tazılap haman
Zalimler bulap ketti
Bizge kalğini saman

*Buğdayı yerine koyup
Yenice hasat ettik
Zalimler yağmalayıp gitti
Bize kalanı saman (İsmael: s. 450)*

Derd boldiya, derd boldi
Emgeqçige derd boldi
Emgeqçiniñ tapkinini
Bay göcamlar yep boldi

*Dert oldu ya dert oldu
İşçiye dert oldu
İşçinin bulduğunu
Zenginler yiyip bitirdi (İsmael: s. 450)*

İşlidim men, işlidim
Bay göcamğa işlidim
Yıllar işlep bikarğa
Köviük nanni cislidim

*Çalıştım ben çalıştım
Zengine çalıştım
Yıllarca çalışıp kârsız
Yanmış ekmek dişledim (İsmael: s. 45)*

validir. Bu vali zenginler ve din adamları ile işbirliği yaparak halka zulmetmiştir. Ancak Matitev'in

Kaynaklar

- 📖 Çuvasko-Russkiy Slovar/Çıvaşla-Vırısła Slovar, Moskova 1961.
- 📖 Atalay, Besim, *Divanü Lügat-it Türk Tercemesi*, C. I, (3. Baskı) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- 📖 Eliyok, Teyipcan, (Akt. A.Şekür Turan), “Uygurların Düğün Koşmaları Hakkında”, *I. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri (7-9 Mayıs 1983 Eskişehir)*, Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Eskişehir 1983.
- 📖 Gözaydın, Nevzat, “Anonim Halk Şiiri Üzerine”, *Türk Dili Dergisi (Türk Şiiri Özel Sayısı III: Halk Şiiri)*, S. 445-450, Ankara 1989, s. 3-24.
- 📖 İsmail, Osman, *Xelq Ėgiz Edebiyatı Heqqide Omumiy Bayan*, Şincan Xelq Neşriyatı, Ürümçi 1998.
- 📖 *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- 📖 Kaşgarlı, Sultan Mahmut, “Uygur Türklerinde Düğün Koşakları”, *III. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri (7-9 Mayıs 1987 Eskişehir)*, Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Eskişehir 1987.
- 📖 Oğuz, Öcal, *Halk Şiirinde Tür, Şekil ve Makam*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- 📖 Ömer, Uçkuncan, *Uygur Xelq Tarixiy Qoşaqłiri*, Qeşqer Xelq Neşriyatı, Qeşqer 1981.
- 📖 -----, *Uygur Xelq Qoşaqçiliri*, Qeşqer Xelq Neşriyatı, Qeşqer 1986.
- 📖 Sakim, Tursunay, “Uygur Halkının Muhabbet Koşakları”, *II. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri (7-9 Mayıs 1985)*, Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Eskişehir 1985.
- 📖 *Uygur Xelq Qoşaqłiri 2*, Şincañ Xelq Neşriyatı, Ürümçi 2006.
- 📖 *Uygur Xeliq Ėgiz İcadıyiti*, Almuta 1983.
- 📖 Yıldız, Naciye, “Uygur Halk Edebiyatında Tarihî Koşaklar”, *Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'e Armağan*, Ankara 2004.
- 📖 Zunun, Mehemmet - Abdukérim Raxman, *Uygur Xelq Ėgiz Edebiyatiniñ Asasliri*, Ürümçi 1980.